

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
Irodalomelmélet Program

Köztes állapotok

Az ember és a természet kapcsolatai a magyar fantasztikus irodalomban

A doktori értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Hódosy Annamária
egyetemi adjunktus

Készítette:
Borbiró Aletta

2025.

Absztrakt

Jelen disszertáció arra vállalkozik, hogy feltérképezze, miként ábrázolja a főként 2015 és 2023 között megjelent magyar fantasztikus irodalom az ember és a természet viszonyát. A vizsgálat alapvető kérdései, hogy: Miként válnak a non- és szubhumán szereplők (állatok, növények, gombák, hibrid entitások és marginalizált csoportok) az elbeszélések központi alakjaivá? Képesek-e átírni a humánközpontú világképet? Ha igen, milyen módon? A dolgozat főleg a poszthumán és más kortárs filozófiai irányzatokra támaszkodik az animal studies, a plant studies és az ökokritika eredményeinek integrációja mellett. A dolgozat érvelése arra az állításra épül, hogy a (kortárs magyar) fantasztikum nem eszképipista műfajok összessége, hanem az „itt és most” társadalmi, biológiai és ökológiai kérdéseit tematizálja a világnézeti és kulturális hagyományok reflexiója mellett.

Az írás három probléma köré épül, amelyeket egy-egy, esettanulmányokat tartalmazó fejezet bont ki. Az első csomópont az állati identitások és a humán–állat hibrid viszonyok megjelenése. Olyan lényekről szóló elbeszélések interpretációi alkotják a fejezet gerincét, amelyekben az animális jegyekkel bíró szereplők a társadalmi másságot jelképezik, miközben a testük és a státuszuk a megbomló ember-környezet viszonyra is reflektálnak. A második problémakör a növényi létezők és a gombák ábrázolása köré szerveződik. A vegetális és mikológiai entitások reprezentációja során az elbeszélések igyekeznek elszakadni az antropomorfizálástól, előtérbe helyezve a növények biológiai ismérveit és a társadalom kulturális félelmeit. A szövegek a logocentrizmus kritikáját kínálják, ezáltal megkérdőjelezzük az Ember centrális pozícióját. A harmadik egység a beteg test és a beteg környezet összefonódó motívumain keresztül elemzi a természet és a kultúra kölcsönhatását. Rávilágítanak arra, hogy az emberi test, a természet és a traumák motivikus összefonódása a létezők összekapcsolódását jelképezi.

A disszertáció végkövetetése szerint ezekben a művekben a természet a társadalmi, politikai és kulturális erők leképezéseként működik.

Abstract

Liminal States

Human–Nature Relations in Hungarian Fantastic Literature

My thesis explores how Hungarian fantastic literature (primarily works published between 2015-2023) depicts the relationship between humans and nature. Its central questions concern the ways in which non- and subhuman actors (animals, plants, fungi, hybrid entities, and marginalized groups) become focal figures of the narratives. Can they rewrite an anthropocentric worldview, and if so, how? The study draws mainly on posthumanism and other contemporary philosophical frameworks, integrating insights from animal and plant studies, and ecocriticism. It argues that (contemporary Hungarian) fantastic literature is not a corpus of escapist genres but a mode that thematizes social, biological, and ecological issues of the “here and now,” while reflecting on different worldviews and cultural traditions.

The paper is structured around three problems, each elaborated through a chapter of case studies. The first cluster concerns the representation of animal identities and human–animal hybrid relations. The chapter focuses on narratives featuring hybrid beings whose animal attributes symbolize social otherness, while their bodies and social status also reflect on the destabilized human–environment relationship. The second cluster examines portrayals of plant life and fungi. In Hungarian fantastic literature, the representation of vegetal and mycological entities tends to move away from anthropomorphizing strategies, foregrounding biological characteristics and cultural anxieties surrounding plants and fungi. These texts offer a critique of logocentrism, thereby destabilizing the central position of Human. The third cluster investigates the interplay of nature and culture through intertwined motifs of the sick body and the sick environment. It demonstrates how the entanglement of the human body, nature, and trauma symbolizes the interconnectedness of all beings.

The thesis concludes that in these texts, nature functions as a projection of social, political, and cultural forces.

A dolgozat tézisei

A disszertáció központi kérdése, hogy a kortárs magyar fantasztikus irodalom miként reprezentálja az ember és a természet kapcsolatait, és hogy a kortárs elbeszélések képesek-e meghaladni az antropocentrikus nézőpontot és (Rosi Braidotti terminusával élve) a nyugati Ember fogalmát.¹ vagy a hagyományos kulturális és antropocentrikus kategóriák mentén rajzolja meg az ember és az állatok/növények/természet viszonyát. Írásom négy fejezetből áll: elsőként egy tartalmi és fogalmi áttekintésből, másodikként az ember és az állatok kapcsolatrendszerét feltérképező szakaszból, harmadikként a humán létezők és a növényi vagy növényi jellemzőkkel bíró gombák közötti viszonyt tematizálóból, negyedikként a betegség, a természet és az emberi test közti kapcsolatok összefüggéseit értelmezem.

A *Bevezetés*ben azokból a sztereotipikus nézetekből indulok ki, amelyek eszképipista műfajként tekintenek a fantasztikus műfajokra, vagyis a fantasyre, a sci-fire, a horrorra és a weirdre. Érvelésem során, mely szerint a fantasztikus műfajok reflektálnak a valóságunkra, Vivian Sobchack műfaji értelmezésére támaszkodom,² aki több szövegében is amellett érvel, hogy egyrészt a műfajok hibridizációjának lehetünk tanúi, másrészt pedig az egyes zsánerek különböző módon reprezentálják az ember viszonyát önmagához és az őt körülvevő valósághoz. Eszerint a fantasztikus irodalom nem feltétlenül jelent menekülést a hétköznapi problémák elől, vagyis az eszképipizmus csupán egy lehetséges befogadás. Írásomban Sobchackhez hasonlóan a minket körülvevő világ eseményei felől, konkrétan a természet és a természeti létezők reprezentációja felől értelmezem ezeket a szövegeket. A fantasztikum és a valóság egymáshoz való viszonyának kérdésében elfogadom Rosemary Jackson azon meglátását, amely szerint a valóságunk és a fantasztikum által teremtett fiktív világ között metonimikus viszony áll fent.³

A bevezetőben meghatározom, hogy mit értek humanizmuson (ami „az Ember klasszikus ideáján alapszik, ami maga is a klasszikus antikvitás és az olasz reneszánsz 18. és 19. századi interpretációin nyugszik”)⁴ és poszthumanizmuson. Utóbbit Michel Foucault⁵ és Rosi Braidotti humanizmus kritikája mentén olyan kritikai irányzatként értelmezem, amely a humán

¹ Braidotti, Rosi: A poszthumán tudományok felé. Ford. Lovász Ádám. *Helikon*, 2018/4. 441.

² Sobchack, Vivian: Mittudományos fantasztikum? Egy műfaj hanyatlása a technológiai varázslat korában. Ford. Erdei Lilla. *Apertúra*, 2015. tavasz-nyár. URL: <https://www.apertura.hu/2015/tavasz-nyar/sobchack-mittudomanyos-fantasztikum-egy-mufaj-hanyatlasa-a-technologiai-varazslat-koraban/>; Sobchack, Vivian: A fantasztikus film. In *Oxford Filmenciklopédia*. Szerk. Geoffrey Nowell-Smith. Budapest, Glória, 1998. 326.

³ Jackson, Rosemary: *Fantasy: The Literature of Subversion*. London – New York, Routledge, 2009, e-book. 24, 47.

⁴ Braidotti: A poszthumán tudományok felé. 441.

⁵ Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Osiris, 2000. 369.

gondolkodás hatáiraira kérdez rá azáltal, hogy alternatív perspektívák felkínálása révén a szub- és nonhumán létezőkre irányítja a figyelmet. Továbbá az antropocentrizmus és posztantropocentrizmus fogalmát is körvonalazom mint a humanizmust és a poszthumanizmust általában jellemző gondolkodásmódot. Az elemzések során az egyik központi kérdésem, hogy mennyiben antropocentrikus, posztantropocentrikus vagy pedig ezen nézetek között oszcilláló reprezentációt kínál fel az elemzett mű. A másik pedig az, hogy miként reprezentálódnak a non- és szubhumán entitások, és milyen érintkezés jelenik meg köztük és a humán ágensek között. A fejezetek interpretációi során azokra a kulturális történetekre és hagyományokra támaszkodom a kortárs filozófiai irányzatok mellett, amelyek új megvilágításba kerülnek az elbeszélések által.

A dolgozat egyik kiindulási pontja, hogy a természet nem az élet passzív háttér, hanem olyan aktív hálózat, amelyben az ember is csupán egy csomópont. Az esettanulmányokat tartalmazó fejezetek éppen az összekapcsolódásra mutatnak rá a biológiai hálózatosságra. Az *Állati identitások: az ember és az állat (hibrid) viszonya* című fejezet vezérgondolata, hogy az emberi és állati entitások között egyszerre vannak jelen hasonlóságok és különbségek, azonban az állati élőlények egyediségét és heterogenitását a klasszifikáló fogalmaink eltakarják. A kategóriákba rendezés éles határt rajzol az ember és az állat közé, viszont olvasatom szerint a fantasztikus irodalom olyan érintkezéseket és hibridizációkat mutat meg, amely felszámolja az elszeparálhatóságot, és az állat egyedisége mellett az emberhez való hasonlóságok és különbségek különböző értelmezési módjai kerülnek előtérbe. A fejezetben három művön keresztül (Veres Attilától az *Odakint sötétebb*, Moskát Anitától az *Irha és bőr*, Sepsi Lászlótól a *Brúsz*) mutatom be azt a filozófiai fordulatot, amely a görög-keresztény kultúra azon ideáit vonja kritika alá, amelynek célja, hogy az Ember elszakadjon az állatitól.⁶

Elsőként Veres Attila *Odakint sötétebb* című regényének fiktív, hibrid állatai, az ún. cellofoidák révén mutatom be, hogy az állat miért válhat az idegenség forrásává, és milyen lehetséges viszonyrendszerek alakulhatnak ki a gondozói, a társ vagy éppen a vadász attitűd fényében. Mivel a cellofoidák teste több, jól ismert állat részeiből tevődik össze, és hirtelen tűnnek fel az alternatív Magyarországon játszódó történetben, így idegenek az emberek számára. A dolgozatban az állat idegenségét egyrészt a H. P. Lovecraft nyomán Noel Carroll által tematizált kozmikus félelemmel⁷ kapcsolom össze, rámutatva, hogy a cellofoidákhoz való viszony ambivalens, a pozitív és a negatív benyomások is meghatározzák a lényekkel kialakuló

⁶ Széplaky Gerda: *Sem isten, sem állat*. Budapest, Prae, 2023. 9.

⁷ Carroll, Noel: A horror paradoxona, Ford. Buglya Zsófia. *Metropolis*, 2006/1. URL: <https://metropolis.org.hu/a-horror-paradoxona>

kapcsolatot. Ezt egyrészt az állatok individualizált reprezentációján keresztül mutatom be, amely során az állatok és az emberek között együttműködés alakul ki, az ember részben felismeri magát az állati létezőben, de tiszteletben tartja autonóm másságát. Negatív példaként a regény trófeavadászattal és kihalófélben lévő állatokkal való párhuzamát fejtem fel, amely viszont arra az állatokhoz való attitűdre mutat rá, amely tárgyasítja és nyersanyagként tekinti az élővilágot, ezáltal pedig kihalásra ítél bizonyos fajokat. A kihaló fajok éppen ezért „kihalási adósságot törlesztenek”.⁸ Az *Odakint sötétebb* című regény cellofoidáinak értelmezése révén tehát arra mutatok rá, hogy amennyiben az instrumentalizálás helyett a megismerés határozza meg a humán-állat kapcsolatot, akkor az animális lények idegensége feloldódhat.

Moskát Anita *Irha és bőr* című regényében az ún. fajzatok (fél állatok, fél emberek) identitáskeresésén keresztül a humán és az állati nézőpont közti feszültségeket mutatja be, miközben az Ember fogalmát kérdőjelezi meg, és a marginalizált csoportok szociokulturális kihívásait is színre viszi. A fajzatok helyzetét Bruno Latour hibriditás fogalma felől értelmezem, amely a bináris opozíciók lebomlását követő köztes, harmadik út,⁹ éppen ezért a dolgozat egyik központi terminusa is, hiszen a határátlépés, pontosabban a határok feloldódása ragadható meg általa. A fajzatok individualitásának kérdését Derrida animot¹⁰ fogalmán keresztül értelmezem, amely rámutat arra, hogy az állat kifejezés homogenizáló, és elfedi az állatok sokféleségét. A fajzatok torz, hibrid teste lehetetlenné teszi, hogy az ember képére formált, antropocentrikus világban megtalálják a helyüket, ezért Susan Wendell *disability studies*hez kapcsolódó érvelése¹¹ és a stigmatizálás fogalma révén rámutatok, hogy a fajzatok testi létezése meghatározza az identitásukat, és a test animális jegyei olyan kihívás elé állítja őket, amely a társadalmi megbélyegzés alapja, és amely megnehezíti a normatív (vagyis emberi) testhez készült eszközök használatát. Egyrészt az önmagukról kialakul képet, másrészt a társadalom által felkínált szerepmodelleket is determinálja hibridségük. Az átalakulást követően a fajzatok tanulási folyamata és szocializációja az emberi fejlődés és tanulás lépcsőfokait követi, a humán kultúra alapjait sajátítják el, így az *Irha és bőr* értelmezése során kiemelt szereppel bír az állatok mimetikus viselkedése, amelyet Roger Caillois és John Shepley elmélete alapján közelíték

⁸ Sodh, Navjot S. – Brook, Berry W. – Bradshaw, Corey J. A.: Causes and Consequences of Species Extinctions. In *The Princeton Guide to Ecology*. Szerk. Simon A. Levin. Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2009. 514.

⁹ Latour, Bruno: *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Ford. Gecser Ottó. Budapest, Osiris, 1999. 92.

¹⁰ Derrida, Jacques: The Animal That Therefore I Am. Ford. David Wills. In *The Animal That Therefore I Am*. Szerk. Marie-Louise Mallet. Fordham University Press, New York, 2008. 24, 48.

¹¹ Wendell, Susan: *The Rejected Body. Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York – London, Routledge, 1996. 12.

meg,¹² illetve a társadalmi szerepek, színház felőli olvasat, amelyet Derrida kegyetlenség színház koncepciójának segítségével mutatom be.¹³ Mindkét megközelítés a másként viselkedés modelljét ragadja meg, a különbség, hogy az egyik a természet túlélési stratégiája, a másik pedig egy kulturális gyakorlat. Vagyis meglátásom szerint a fajzatokban olyan mintázatok egyesülnek, amelyek a természetben és a kultúrában is jelentős szereppel bírnak, vagyis a fajzatokban a természet és a kultúra egyesül. Érvelésem során a poszthumanizmus és olyan ismert, átváltozást tematizáló kulturális mítoszok újrakeretezése felől vizsgálom a regényt, amelyek rámutatnak arra, hogy a fajzatok a Gilles Deleuze és Felix Guattari által teoretizált leendés állapotában vannak, vagyis a metamorfózis olyan stációjában, amelyben az emberi és az állati külső és belső tulajdonságok egyszerre érvényesülnek az egyedben.¹⁴ Az *Irha és bőr* tehát azt a görög-keresztény kulturális logikát vonja kritika alá, amely elválaszthatónak tartja az embert az állati világból, háttérbe szorítva az evolúciót és az Ember ökológia beágyazottságát.

A harmadik esettanulmány Sepsi László *Brúsz* című novelláját értelmezi, amelynek fókuszában egy ugyancsak hibrid szereplő áll. Értelmezésem szerint a *Brúsz* megmutatja, hogy egy nyíltan totalitárius rendszer biopolitikája hogyan változik meg és alakul át egy várhatóan ugyancsak totalitárius és biopolitikára épülő közösséggé, amelynek hatalmi központja a Bruce-hatás következtében Brúsznál nyugszik, vagyis a szimbolikus apagyilkosság lehetősége fogalmazódik meg a novellában. A főszereplő, Brúsz egy egerekre jellemző tulajdonsággal, a Bruce-effektussal bír, vagyis a várandós nők a közelsége hatására elvetélnék. Ezen vonását a szuper- és antihősök képessége felől értelmezem, hiszen a novella egyik intertextusa Batman, vagyis Bruce Wayne. Ezt a „szupererőt” vagy többletképességet összekapcsolom Michel Foucault biopolitika¹⁵ fogalmának segítségével a novellabeli születésszabályozás kérdésével, amely ugyancsak az élet felett gyakorolt kontroll eszköze. Brúsz emberi és egérjellegét a már említett leendés fogalma felől értelmezem, és rámutatok, hogy az egér és az emberi tulajdonságok keveredése összekapcsolódik egy olyan társadalmi vízióval, amelynek alapja a

¹² Caillois, Roger – John Shepley: Mimicry and Legendary Psychasthenia. *October*, 1984/winter. 30–31. URL: <https://doi.org/10.2307/778354>

¹³ Derrida, Jacques: A Kegyetlenség Színháza és a reprezentáció bezáródása. Gondozta Ivacs Ágnes. *Theatron*, 2007/3–4. 24.

¹⁴ Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *A Thousand Plateaus*. Ford. Brian Massumi. Minneapolis – London, University of Minnesota Press, 1980. 238.

¹⁵ Foucault, Michel: Bio-politika és bio-hatalom. Ford. Ádám Péter. *Pompeji*, 1992/1. 118–129.; Foucault, Michel: „Society Must Be Defended”. *Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. Ford. David Macey. New York, Picador, 1997. 122–123.

család. A családmetaforára épülő társadalmi elképzelést a novella az Ödipusz-komplexus felidézésével alapozza meg, hiszen Brús egyéni problémái között megjelenik az apához való ambivalens viszony, és közben a hatalom működését is metaforizálja a struktúra. Az értelmezés során kiemelt figyelmet fordítok a szöveget meghatározó nyelvi rontásokra és többértelmű kifejezések által létrejövő motívumhálóra, amelyet egyrészt a világépítés és az elbeszélő karakterjegyeinek körvonalazása tekintetében értelmezek. Másrészt pedig a novella nyelvi működése miatt (rontott beszéd, naiv elbeszélő) az irónia fogalma felől értelmezem a szöveget, újrakeretezve a novella kritikai reflexióját, amely a műfaji hagyományokra és a trash esztétikájára reagál, ezáltal ugyancsak a marginálisra irányítva a figyelmet.

A fejezet esettanulmányai arra világítanak rá, hogy a másik (jelen esetben az állat) megismerése felszámolja az Ember és az állat között húzódó bináris oppozíciót, amelyet a hibrid lények szerepeltetése még hangsúlyosabbá tesz, hiszen amellett, hogy ugyanabban a testben ötvöződnék az animális és a humán jegyek, mégis meghatározó az egyén politikai beágyazottsága, társadalmi meghatározottsága, és eközben az Ember ideája továbbra is mérték marad. Azonban az a szakadék, amely a létezők között húzott határvonalak következtében alakul ki, a megismerés hatására csökken, hiszen a nem-emberi tulajdonságok kevésbé idegenek, míg az emberi tulajdonságok felismerhetők az állatokban. Ezáltal pedig hangsúlyossá válik az a más ontológia, amely nem esik egybe az emberi tapasztalattal, vagyis a fantasztikus irodalom ebben az esetben arra tesz kísérletet, hogy a szub- és nonhumán létezők helyzetének reprezentációját kínálja fel.

A második problémacentrum a növényekhez és a gombákhoz kapcsolódik, amelyek tézisének szerint a logocentrikus és antropocentrikus gondolkodás kritikáját nyújtják. A *Láthatatlan fenyegetés: a növények és a gombák országa* a növényi és gombai másság reprezentációit vizsgálja, és abból az állításból bomlik ki, hogy a növény/gomba az emberek számára mindig idegenebb, mint az állati létezők. A növények idegenségét a növényhorror fogalmán keresztül ragadom meg, és azokon a jellemzőkön keresztül, amelyek a növények alteritását teremtik meg: a mozgás és a beszéd hiánya, gyors és akár ivartalan szaporodás. Tézisének szerint a fantasztikus irodalom növényei felszámolják az ún. növényvakságot, és az élet háttereként funkcionáló, marginálisnak tekintett növényeket a figyelem centrumába helyezi. A fejezetben Sepsi László *Pinky*, Veres Attila *Odakint sötétebb*, Veres Attila *Visszatérés az éjjeli iskolába*, Moskát Anita *Horgonyhely*, Sepsi László *Termőtestek* és Kleinheincz Csilla *Alvilági szövedék* című írását elemzem.

Elsőként a cellofoidák tekintetében már elemzett *Odakint sötétebb* majd pedig Sepsi László *Pinky* című regénye révén mutatom be, hogy az agenciával felruházott növény gyakran a világ

és a természet allegóriája, mégha az elbeszélések egészében nem is kapnak központi szerepet, a tetőpont és a végkifejlet vonatkozásában kulcsszerepük van. A növényi és emberi kapcsolat újabb csomópontjaként a növények és a talaj női „minőséggel” való összekapcsolódását mutatom be Veres Attila *Visszatérés az éjjeli iskolába* című novellája és Moskát Anita *Horgonyhely* című regénye által. Előbbi az életet mint egy ökoszisztéma részét mutatja be, vagyis azt a biológiai hálózatoságot és ciklikusságot teszi láthatóvá, amely meglátásom szerint központi szereppel bír a növényfikciókban. A *Horgonyhely* ugyancsak a talaj(ban élő növények) és a nők közti párhuzamot teremti meg azon elképzelések szerint, amely analógiát feltételez a talaj és a női termékenység között. Moskát regényét ökofeminista szöveget értelmezem, amely a regény matriarchális társadalma és a talaj kizsákmányoló működése közötti kapcsolatra mutat rá. Ezáltal az ökofeminizmus azon alapvetését mutatja be, mely szerint a patriarchális társadalmak földet kizsákmányoló és nőket elnyomó retorikája között párhuzam fedezhető fel. A szöveg olyan kifordított, matriarchális társadalmat mutat be, amelyben a társadalmunk struktúrái teljesen felborulnak a női irányítás és a talaj emberi életet szabályozó, mágikus képessége révén. A regény központi eleme, hogy a talajban élő, kontrolláló növények megismerhetetlenek az emberek számára, hiszen hiányzik a közös nyelv, amely feltárhatja a növényi akartot és motivációkat. Értelmezésem szerint a regény a logocentrikus és antropocentrikus gondolkodás kiritkáját nyújtja a regényben felvázolt világ és szereplők által.

Sepsi László gombákról szóló, *Termőtestek* című regényében a logocentrizmus és antropocentrizmus reflexióját mutatom be. Meglátásom szerint a regény a gomba biológiai tulajdonságai (mint a hálózatoság) szervezik a regény poétikáját, amely ezáltal az antropocentrizmus kritikáját nyújtja, és ezáltal a természetkultúra nyilvánul meg a szövegben. Az interpretáció során bemutatom, hogy a regényre több szinten is a hibridizáció jellemző: műfaji, nyelvi és tematikus értelemben. A cím értelmezésén keresztül felvetem azokat a kérdéseket, amelyek előrevetítik a növény- és testhorror motívumait, majd pedig amellet érvelek, hogy a narrációban nyelvileg is megképződik a hibridizáció a mondatok motívumhasználatára és a narráció fragmentáltsága révén. Ezáltal, valamint a gombamotívum használatának módjával, a *Termőtestek* egyszerre jeleníti meg logikájában a biológiai hálózatoságot és a posztstrukturalista szöveg ideáját. Éppen ezért a Hódosy Annamária által is problematizált fitoszemiotika terminust használom a narráció jellemzésére, amely arra utal, hogy a posztstrukturalista szövegidea és a természet hálózatosága között analógia alakul ki.¹⁶ Ezt a párhuzamot jelzi Felix Guattari és Gilles Deleuze rizóma fogalma is, amelyben a

¹⁶ Hódosy Annamária: Veganstrukció, avagy bevezetés a fitoszemiotológiába. *Apertúra*, 2022. ősz. URL: <https://www.apertura.hu/2022/osz/hodosy-veganstrukcio-avagy-bevezetes-a-fitoszemiotologiaaba/>

gondolkodás és a jelek egymáshoz való viszonyának metaforájává válnak a különböző növényi gyökértípusok.¹⁷ A *Termőtestek* ideiglenes centrumokat képez a szereplők és a fejezetek által, olyan hálózatos szerkezetet hoz létre mind tematikus, mind narratív szinten, amely éppen a gombafonalak szerveződését tükrözi, ezáltal metareflexív motívummá is téve azt. Ezek a kapcsolódások és az egyes létezők és motívum egymáshoz való viszonya felidézi Graham Harman objektumorientált ontológia (OOO) fogalmát, amely szerint az egyes objektum sosem ismerhetők meg teljesen, hiszen önnön teljességükben nem hozzáférhetők, mindig részlegesen és valamihez viszonyítva érzékeljük azokat.¹⁸ Az objektumok, és különösen a gomba megismerhetetlensége összecseng Timothy Morton hiperobjektum fogalmával, hiszen a hiperobjektumok olyan időben, térben kiterjedt létezők, amelyek ugyancsak nem ismerhetők meg és nem érzékelhetők a maguk teljességében.¹⁹ A fitoszemiotikához kapcsolódó szöveg és természeti hálózatoságának analógiáját továbbgondolom a hiperobjektum fogalma felől, és hozzákapcsolom azt a vallásos szemléletet is, amely alapján a gomba istenséggént való reprezentációja ugyancsak a gomba hiperobjektumként való megjelenésére mutat rá. A *Termőtesteket* tehát olyan szöveggént értelmezem, amely a narrációja és a nyelvi megformáltsága révén kísérletet tesz az antropocentrizmus alternatívájának megteremtésére, amelyet a logocentrizmus és az emberi percepció kritikáján keresztül a természet és kultúra hibridizálása révén valósít meg.

A növényekről és a gombákról szóló fejezet zárlataként Kleinheincz Csilla *Alvilági szövedék* című regényét értelmezem, amely a *Termőtestek*hez hasonlóan a gomba motívuma köré szerveződik. Rámutatok, hogy Kleinheincz regényében a két hálózatos és gombajellegű isteni entitás milyen asszociációk mentén kerül egymással szembe, és hogy a regény horizontjából negatívként feltüntetett lény szaporodása miként tükrözi a mag szétszórása által a kapitalizmus logikájában a (túl)termelést.²⁰ Az istenként megjelenő gomba szaporodását Achille Mbembe nekropolitikai fogalma felől értelmezem. Eszerint az élet és a halál között fordított működés áll fent, az élet csupán a halál médiuma, az áldozati gazdaság eszköze, ahol az emberek már eleve halálra vannak ítélve, élő-halottként léteznek.²¹ A regény ezáltal rámutat arra, hogy ahogyan a fejezetben elemzett korábbi szövegekben is, a növények/gombák a kapitalizmus metaforájává

¹⁷ Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *Rizóma*. Ford. Gyimesi Tímea. *EX Symposion*. URL: <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm>

¹⁸ Harman, Graham: Hetvenhat tézis az objektumorientált filozófiáról. Ford. Lovász Ádám. *EX Symposion*, 2018 (99). 4.

¹⁹ Morton, Timothy: *Hyperobjects. Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis – London, University of Minnesota Press, 2013. 1.

²⁰

²¹ Mbembe, Achille: *Necropolitics*. Ford. Steven Corcoran. Durham – London, Duke University Press, 2019. 38–39, 92.

válnak, és olyan fordított helyzet áll fent a természet és az emberek között, ahol nem az ember zsákmányolja ki a környezetét, hanem a természet nyomja el és kontrollálja a társadalmat.

A *Beteg test, beteg környezet* című fejezetben az emberi kultúra, a folklór, a természet és a betegség kapcsolatát vizsgálom Kleinheincz Csilla népmesékből merítő, ember, tündér és sárkány lényeket szerepeltető *Ólomerdő*-trilógiájában. Központi kérdésem, hogy a betegség fogalma a testi betegségek helyett hogyan kapcsolódik össze olyan pszichés, érzelmi problémákkal, amelyeket a családi viszonyok határoznak meg, és mindez hogyan vetül ki a természetre. Az elemzésben azt mutatom be, hogy a lelki sérülések miként íródnak a testre, és a test sérülése, valamint a családi traumák miként formálják a környezetet, és hogy mindez miként kapcsolódik össze egy olyan logocentrikus világgal, ahol a beszéd és a nyelv nem az ember kizsákmányoló magatartásának legitimizálására szolgál, hanem a világ sértetlenségét stabilizálni is képes eszköz.

A fejezetben először amellet érvelek, hogy a folklór elemek koronként új jelentést vesznek fel, hogy megőrizték az adott korszak tudását. A mesék nem statikus szövegek, hanem alakulnak a társadalmi és kulturális változások hatására, és a szimbolikusan keresztül megőrzik a közösség tudását.²² Ez a változás a betegség ábrázolásával is összekapcsolódik, hiszen a betegség nem egyszerűen testi tünetek összessége, hanem az adott korszak kultúrájának jelképe az, hogy mi számít betegségnek. Maga a trauma kifejezés, amelyet manapság a lelki sérülésekre szokás használni, eredetileg sebet vagy sérülést jelentett a görög nyelvben.²³ Az *Ólomerdő*-trilógia szereplőinél a testek sérülése összefügg hibriditásukkal, egyfajta betegséggként vagy fogyatékosággként jelenik meg, vagyis az ember-, a sárkány- és a tündérvér keveredésével, illetve a traumáikkal és a családi történetükkel. Az elemzés során amellet érvelek, hogy a trilógiában a hibrid lények határhelyzetét tükrözi az, ahogyan új terek jelennek meg a regényben. Alapvetően átmeneti és marginális terekben élnek, amelyek a regényfolyam haladásával már nem idegenek, hanem fokozatosan megszeliődülnek, és ezzel együtt az adott terület lakói is idegenből ismerőssé válnak. Michel Foucault heterotópia fogalma felől értelmezem a regényben ábrázolt köztes tereket, vagyis olyan ellen-szerkezeti helyként tekintek rájuk, amelyek lokalizálhatók, azonban mégis kiforgatják valamiképpen a kultúra belső szerkezetét, egyfajta zárványként működnek.²⁴ A regény előrehaladásával a korábban marginális terek centrálissá válnak, így az addig félelmetes helyek ismerőssé, szinte otthonossá

²² Propp, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*. Ford. Soproni András. Budapest, Gondolat, 1975. 126.

²³ Tótfalusi István: Magyar etimológiai szótár. „trauma”. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/>

²⁴ Foucault, Michel: *Eltérő terek*. Ford. Sutyák Tibor. In *Nyelv a végtelenhez*. Uő. Debrecen, Latin Betűk, 1999. 148–150.

válnak, és megszűnnek köztes területként (heterotópiaként) funkcionálni. Vagyis a köztességhez, az idegenséghez és a betegséghez kapcsolódó terek az újabb kötetekben megnyíló újabb helyszínekkel folyamatosan eltolódnak. Meglátásom szerint a terek feltérképezése és megnyílása szorosan összekapcsolódik a szereplők családi kötelékeinek átalakulásával és a múltbeli viszonyok feltárulkozásával. A családot ezért nem csupán a traumákkal, sérüléssel és betegséggel összekapcsolódó elemként értelmezem, hanem a tér működésével is összekapcsolódó motívumként. A család a hős-narratívára épülő mesék és történetek egyik alapköve, hiszen a (szuper)hősöket gyakran a családi struktúrában bekövetkező változás indítja el a hőssé válás útján. Bemutatom, hogy a trológia ugyancsak a hőssé válás kérdését tematizálja éppen a családi traumák fényében, a sérülésekből fakadó és testre íródó veszteség fogyatékos testekké alakítja a szereplőket.

Az elemzés zárásában bemutatom, hogy ahogyan a test sérülései a traumák kivetülései, úgy a test és a természet is összefonódik a jelképrendszerben. A narrációban a természet reprezentációja az animisztikus gondolkodáson nyugszik, hiszen az animisztikus szemlélet az a természetközeli, pogány népcsoportokra jellemző világértelmezés, amely lélekkel ruházza fel a létezőket, vagyis élővé teszi.²⁵ A regény narrációja és története által a trauma, a test és a természet összefonódik egymással, és az az idegenség és otthontalanság, amely a szereplőket a traumáikból fakadóan jellemzi, a környezetre vetül. Az érvelés során Freud *unheimlich* fogalmára támaszkodom, amely éppen az otthontalanság és a kísérteties kérdéseire fókuszál, arra, hogy a hely, amelynek biztonságot kellene adnia az elfojtott múltbeli tartalmak visszatérésével kísértetiessé, félelmetessé és idegenné válik.²⁶ Mivel az *Ólomerdő*-trológiában projektálódnak a természetre a szereplők lelki sérülései, így a természettel, a kietlen és kísérteties, vagyis gótikus terekkel függ össze az *unheimlich* tapasztalata. Meglátásom szerint a múltbeli társadalmi titok elrejtése okozza a természet sérülését, vagyis a trológia központi kérdése, hogy a szociális tevékenységek és közösséget érintő döntések miként hatnak a természetre. A természet pusztulását a regény allegorikus figuráján keresztül értelmezem, és az elbeszélésre ökogótikus fikcióként tekintek, hiszen az ökogótikában az ökológiai problémáktól való félelem a természet szörnyszerű ábrázolásában ölt testet.²⁷ Vagyis az *Ólomerdő*-trológia úgy jeleníti meg az ökológiai kérdéseket, hogy az emberi test egészségét a természet egészével

²⁵ Nagy Olga: A fantasztikum variációs lehetőségei a mai népmesében. *Korunk*, 1974/2. 320–321.

²⁶ Freud, Sigmund: A kísérteties. In *Művészeti írások*. Uő. Ford.: Bókay Antal – Halasi Zoltán – Kertész Imre – Hantos Iván. Filum, Budapest, 2001. 248–249.

²⁷ Estok, Simon C.: Theorising the EcoGothic. *Gothic Nature*, 2019/1. 42.; Parker, Elizabeth: “Just a Piece of Wood”: Jan Švankmajer’s Otesánek and the EcoGothic. In *Plant Horror: Approaches to the Monstrous Vegetal in Fiction and Film*. Szerk. Dawn Keetley – Angela Tenga. London, Palgrave Macmillan, 2016. 216–218.

állítja párhuzamba, ezáltal pedig a One Health koncepcióját idézi fel,²⁸ amely szerint az egészség a környezet, az állatok és az ember egészsége által biztosítható, hiszen a létezők nem különíthetők el egymástól, hanem hálózatban és kölcsönhatásban léteznek.

A dolgozat tehát arra világít rá, hogy a kortárs magyar fantasztikus irodalom többnyire megkérdőjelezi az antropocentrizmust, és olyan történeteket kínál fel, amelyek alternatív nézőpontok létrehozására törekednek, ezáltal a marginalizáltra, láthatatlanra és elnémítottira irányítva a figyelmet. Az elbeszélések rávilágítanak, hogy egyetlen létező sem különíthető el más entitásoktól, hiszen a hatás és ellenhatás, akció és reakció elvén kapcsolódnak egymáshoz materiális, szociális vagy éppen ökológiai értelemben. Az elemzett szövegek tehát nem eszképipista narratívákat kínálnak fel, hanem olyan olvasatokat tesznek lehetővé, amelyek a kortárs problémákra reagálnak a narráció, a motívumok és a hibridizációk révén.

²⁸ Vitrai József: Mi is az „Egy az egészség”? *Egészségfejlesztés*, 2021/3. 61, 63.

Felhasznált irodalom

- Braidotti, Rosi: A poszthumán tudományok felé. Ford. Lovász Ádám. *Helikon*, 2018/4. 435–452.
- Caillois, Roger – John Shepley: Mimicry and Legendary Psychasthenia. *October*, 1984/winter. 16–32. URL: <https://doi.org/10.2307/778354>
- Carroll, Noel: A horror paradoxona, Ford. Buglya Zsófia. *Metropolis*, 2006/1. URL: <https://metropolis.org.hu/a-horror-paradoxona>
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *A Thousand Plateaus*. Ford. Brian Massumi, Minneapolis – London, University of Minnesota Press, 1980.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *Rizóma*. Ford. Gyimesi Tímea. *EX Symposion*. URL: <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm>
- Derrida, Jacques: A Kegyetlenség Színháza és a reprezentáció bezáródása. Gondozta Ivacs Ágnes. *Theatron*, 2007/3–4. 23–37.
- Derrida, Jacques: The Animal That Therefore I Am. Ford. David Wills. In *The Animal That Therefore I Am*. Szerk. Marie-Louise Mallet. Fordham University Press, New York, 2008. 1–51.
- Estok, Simon C.: Theorizing in a Space of Ambivalent Openness: Ecocriticism and Ecophobia. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 2009/2. 203–225.
- Foucault, Michel: „*Society Must Be Defended*”. *Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. Ford. David Macey, New York, Picador, 1997.
- Foucault, Michel: *A rendellenesek*. Ford. Berkovits Balázs. Budapest, L'Harmattan, 2020.
- Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Osiris, 2000.
- Foucault, Michel: Bio-politika és bio-hatalom. Ford. Ádám Péter. *Pompeji*, 1992/1. 118–129.
- Foucault, Michel: Eltérő terek. Ford. Sutyák Tibor. In *Nyelv a végtelenhez*. Uő. Debrecen, Latin Betűk, 1999. 147–156.
- Freud, Sigmund: A kísérteties. In *Művészeti írások*. Uő. Ford.: Bókay Antal – Halasi Zoltán – Kertész Imre – Hantos Iván. Filum, Budapest, 2001. 245–282.
- Harman, Graham: Hetvenhat tézis az objektumorientált filozófiáról. Ford. Lovász Ádám. *EX Symposion*, 2018 (99). 4–9.
- Hódosy Annamária: Veganstrukció, avagy bevezetés a fitoszemiológiába. *Apertúra*, 2022. ősz. URL: <https://www.apertura.hu/2022/osz/hodosy-veganstrukcio-avagy-bevezetes-a-fitoszemiologiaba/>

- Jackson, Rosemary: *Fantasy: The Literature of Subversion*. London – New York, Routledge, 2009, e-book.
- Latour, Bruno: *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Ford. Gecser Ottó. Budapest, Osiris, 1999.
- Mbembe, Achille: *Necropolitics*. Ford. Steven Corcoran. Durham – London, Duke University Press, 2019.
- Morton, Timothy: *Hyperobjects. Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis – London, University of Minnesota Press, 2013.
- Nagy Olga: A fantasztikum variációs lehetőségei a mai népmesében. *Korunk*, 1974/2. 320–329.
- Parker, Elizabeth: “Just a Piece of Wood”: Jan Švankmajer’s Otesánek and the EcoGothic. In *Plant Horror. Approaches to the Monstrous Vegetal in Fiction and Film*. Szerk. Dawn Keetley – Angela Tenga. London, Palgrave Macmillan, 2016. 215–226.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*. Ford. Soproni András. Budapest, Gondolat, 1975.
- Sobchack, Vivian: A fantasztikus film. In *Oxford Filmenciklopédia*. Szerk. Geoffrey Nowell-Smith. Budapest, Glória, 1998. 323–331.
- Sobchack, Vivian: Mittudományos fantasztikum? Egy műfaj hanyatlása a technológiai varázslat korában. Ford. Erdei Lilla. *Apertúra*, 2015. tavasz-nyár. URL: <https://www.apertura.hu/2015/tavasz-nyar/sobchack-mittudomanyos-fantasztikum-egy-mufaj-hanyatlasa-a-technologiai-varazslat-koraban/>
- Sodh, Navjot S. – Brook, Berry W. – Bradshaw, Corey J. A.: Causes and Consequences of Species Extinctions. In *The Princeton Guide to Ecology*. Szerk. Simon A. Levin. Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2009. 514–520.
- Széplaky Gerda: *Sem isten, sem állat*. Budapest, PRAE, 2023.
- Tótfalusi István (szerk.): Magyar etimológiai szótár. „trauma”. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/>
- Vitrai József: Mi is az „Egy az egészség”? *Egészségfejlesztés*, 2021/3. 61–63.
- Wendell, Susan: *The Rejected Body. Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York – London, Routledge, 1996.

A doktori értekezés alapját képző korábbi publikációk listája

- Borbíró Aletta: (Bőr)egér. Sepsi László: Brúsz című novellájának értelmezése. *Filológiai Közlöny*, 2022/1. 72–87.
- Borbíró Aletta: “Nyíregyháza fészek volt; Magyarország egy buta ragadozó”: Utazás mint pokoljárás Veres Attila A kapcsolattartásra kijelölt személy című novellájában. In *Kimozdulások*. Szerk. Ajtay-Horváth Magda – Tukacs Tamás. Nyíregyháza, Nyíregyházi Egyetem, 2024. 45–59.
- Borbíró Aletta: Mítoszok fogságában: Moskát Anita Irha és bőr című regényéről. In: Nyomkövetés 6. : Tanulmánykötet. Szerk. B. Kiss, Mátyás. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, 2021. 43–66.
- Borbíró Aletta: Strange Animals: About the Cellofoids of Attila Veres’ Darker Outside. In *Studies on the Human-Animal Relationship Anthrozoology Series V*. Szerk. Borbála László – Kata Dóra Kiss – Fruzsina Anikó Benke. Debrecen, University of Debrecen, Anthrozoology Research Group, 2025. 127–136.
- Borbíró Aletta: Termelőtestek: Veres Attila a „Tranzisztor” című novellájának értelmezése. *TNTeF*, 2024/1. 125–142. DOI: 10.14232/tntef.2024.1.125-142.
- Borbíró Aletta: Within the Hypha: The Deconstruction of the Anthropocentric Perspective in László Sepsi’s Novel Fruiting Bodies. *Pangeas. Revista Interdisciplinar de Ecocrítica*, 2024/1. 93–110. DOI: 10.14198/pangeas.27426.